

Filmszerűség és filmizgalom

Néhány héttel ezelőtti »perlekedő levelem«, amelyben megróttam az egzotikumnak felülő mozilátogatókat, váratlanul nagy visszhangot keltett. A szerkesztőség számos — állításaimmal vitába szálló — levelet kapott. E levelek jó része félreérti az általam mondottakat, mindamellett, helyénvaló észrevételekre is bukkantunk bennük.

Hogyan is állunk hát az általam elítélt, s másoktól megvédelmezett egzotikummal? Mi fán is terem az? Egzotikum: »a mi környezetünktől távoli, s így ismeretlen, vagy kevéssé ismert« — mondja az egyik levélíró. Igaz, a köznyelv ebben az értelemben nem használja a szót (lásd pl. »egzotikus állat«, »egzotikus növény«). Én azonban — ha szabad magam így kifejezmem — *esztétikai értelemben* használtam, vagyis olyan műalkotások jelölésére, amelyek a távoliból és ismeretlenből faji, vagy ethnikai *misztikumot* bontanak ki. Példát is hoztam — s hozhatok még csóstól — olyan, távoli vidékeken, számunkra ismeretlen környezetben játszódó filmekre, amelyek — hangsúlyozom, a szó esztétikai értelmében — mégsem egzotikusak (Rákhalászok, Maclovía, Zavarosan folynak a vizek stb.). Magától értődik, hogy egyetlen film sem marasztalható el az egzotikum bűnében pusztán azért, mert távoli tájon forgatták (még akkor sem, ha a köznyelv az ilyen filmet egzotikusnak nevezi).

Renaud de Jouvenal francia író nemrég mutatta ki egy tanulmányban, hogy bizonyos ősi kínai, görög, mezopotámiai, indokínai, perui stb. művészeti motívumok (sírokon, templomokon stb.) megdöbbsent hasonló-*ságot* mutatnak. A termelési viszonyok hasonlósága ugyanis a művészi kifejezés rokonságához vezet. (Korántsem azonosságához, természetesen. A más éghajlat, a különböző történelmi hagyomány mindenképp érelyesen érezteti hatását.) Egzotikum mármost — szerintem — ott lép fel, ahol a *különbözőséget abszolúttá* zálják; ahol tehát az alkotás nemcsak azt sugallja, hogy ezen meg

ezen a tájon más az élet, mint nálunk, hanem azt is, hogy e specifikum révén a társadalom általános törvényei az illető országra, népre *nem vonatkoznak*. Ez rendszerint együttjár a kicsengéssel, hogy ott, e különleges szokások földjén az élet szebb, színesebb, kevésbé unalmas és kevésbé leverő. Így jön létre a csodaszízet-ideológia.

Én egzotikumnak ezt tartom; s hogy az ilyen értelmezésű egzotikum káros, azt — gondolom — a levélírók sem tagadják.

A nézeteltéréseknek az egzotikum problémájával összefüggő másik területe: a látványosság és az izgalom kérdése. Teljesen igazuk van azoknak a levélíróknak, akik a szórakozni vágyó tömegek nevében állhatatosan ragaszkodnak e kettőhöz. A film sajátos nyelven, a mozgó képek nyelvén beszél. A látvány és a látványosság nem afféle dekorum valamely filmben, hanem hozzátartozik kifejezőmódjához. Csak persze, az a kérdés, hogy a film alkotói a látványt, mint eszközt, alárendelik-e mondanivalójuknak, vagy a mondanivalót pusztán külsődleges látványossággal helyettesítik-e. Ebben az esetben — s ez ellen hadakozom én! — ők maguk züllesztik a látványt kifejező eszközből pusztá dekorum-má. A közönség gyanútlan, kritikátlan része pedig hajlamos rá, hogy az ilyen dekorum-látványosság tetszetős voltán mérje le valamely film értékeit.

Mi a helyzet mármost a filmbeli izgalommal? Ugyanez. A mozgó képek nyelve — mint ahogy erre már Balázs Béla is ráeszmélt — ősből rétegeket mozgat meg bennünk, mint a fogalmi közlést. Ennélfogva a filmnéző inkább átélhet valamit, mint más művészeti ágak élvezője. Az állandó jelenlét, sőt néhol a cselekményben való részvétel illúziója folytonos feszültségben tartja — vagy kellene, hogy tartsa. Az *izgalmasság a filmszerűség nélkülözhetetlen alkotóeleme*. Igazuk is van a mozilátogatóknak, ha igénylik az izgalmat, a különleges érzelmi-indulati hatásokat, s ha e hatásokat már

a film cselekményében is szeretnék biztosítva látni.

Csakhogy izgalmasság is kétféle van. Engem — bevallom — nemigen érdekel, vajon Athos, Porthos és Aramis visszakaparintják-e D'Artagnan vezérletével a királyné nyaklancát az ármányos Richelieu bíboros és a galád De Vardes gróf minden cselszövénye ellenére, avagy sem Ami a cowboy-filmeket illeti, ezeket sem Gary Cooperrel, sem nélküle nem tudtam élvezni. *De a lélek izgalma annál inkább magával ragad.* Tévedés ne essék: korántsem baj — sőt! — ha a jellem- és társadalomábrázolás mélységének izalmát a cselekmény izgalma is kiegészíti, mint például a »Félelem bére« esetében. Ez a film egyébként arra is kitűnő bizonyíték, hogy az izgalom nem okvetlenül jár együtt valamiféle salto mortale-s, tarzani dzsungelindának lengő, vágató paripák hátán párbajozó látványossággal. A »Félelem bére« rekvizitumai: két teherautó, néhány »Nitroglicerín« feliratú láda — és négy ragyogó színész. Csakhogy itt még az országút mindennapos látványa is a legfeszültebb izgalom forrásává válik, a négy fej »közeli«-jel pedig a zsebkendőt-szétrágató izgatottság közben is az emberi lélekről vallanak.

Olyk levélíró szerint filmen éppen a különös téma, a mi környezetünktől, szokásainktól elütő világ lehet csak érdekes, mert — úgy mond — aki egész héten szemet fejtett, az unja még vasárnap is ezt nézni a moziban. Azt hiszem, ez meglehetősen elterjedt tévedés. *Nem a témában van a hiba!* Szívesen megnézi a munkás ember a saját világát ábrázoló filmeket; unatkozni csak akkor fog, ha a film készítői nem látnak meg ebben a világban többet, mint amennyit ő maga is lát. Emlékezzünk csak Lenin szavaira az életnek az átlagtapasztalatokon túlmutató »ravaszágáról«, s tüstént megértjük, hogy az *unalom nem tematikai, hanem szemléleti és ábrázolásbeli probléma.* Vajon — hogy példánkánál maradjunk — a sofőrök, akik egész héten a kormánykeréknél ültek, nem szíves-örömet nézték-e meg a »Félelem bére«-t vasárnap?

Mégis: a »különös téma« pártján állók szavaiban — ha tévedések mögé dugva is — van igazság. Igaz ugyanis, hogy a mindennapos átlagtörténetek filmre még kevésbé kívánkoznak, mint az irodalomba. A néző csakugyan valami különös, a szokványtól elütő cselekményt vár. S mert az életben a törvényszerűség sosem jelentkezik tiszta alakjában, a szórakozni vágyó néző és a törvényt kutató filmalkotó okkal osztozik a különösség igényében. Csakhogy itt is kétféle felfogás áll szemben egymással. Az egyik — szerintem téves és veszedelmes — nézet szerint a mindennapok sodrásától eltérő cselekmény már eleve érdekes, sőt izgalmas. A másik véleményen levők viszont — köztük magam is — azt vallják, hogy a cselekménybeli különösség csak annyiban lehet művészi eszköz, amennyiben az élet mély törvényszerűségeit segít feltárni. Az »Átkelés Párizson« nem csupán egy átkelés a sok közül; a »Félelem bére« autótűzja nem csupán egy autótűz a sok közül; a »Betörő az albérlőm« cselekménye pedig végképp nem sorolható a szokványos történetek közé. Sőt: aligha is fordulhattott elő a való életben. S mégis: ez a történet nem egyszerűen csak más, mint az élet tömérdek megszokott fordulata: itt valamiféle *kiéleléssel*, valamiféle *tűzással* állunk szemben. Mégpedig az ábrázolt társadalomban *valóban létező* jelenségek és fordulatok kiéleléseivel és el-tűzásával. Erre a különösségre, erre az élelésre és tűzásra az alkotóknak nem afféle öncélú szórakoztatás-vágytól, hanem elsősorban azért van szükségük, hogy kifordítva a kívülről már unalomig ismert kesztűt, élénk tárják a látszat mögötti lényegget, jelen esetben a nyárspolgáriságnak az édeskes törvénytszetelet ajtatossága mögül is gyilkoló morálját. Az esztétika nyelven szólva: a *törvény csak a különösség prizmján keresztül válik láthatóvá.* Hogy minden egyéb út csak közhelyhez vezet, azt Gorkij is jól tudta, s meg is fogalmazta: »A művészeti mindig túlza.«

— No de kérem! — hallom az epés ellenvetést. — Ön elszakadt az élettől. Ön kiélelésről meg törvényszerűségről papol, mély társadalmi

összefüggésekről meg karakterábrázolásról karattyol, s közben mi véresre harapdáljuk ajkunkat a »Robin Hood«-nál. Hát hol vannak, tisztelt kritikusi úr, az Ön követelményei ebben a filmben? Vagy tán csak nem állítja, hogy a »Robin Hood« rossz film? Talán bizony ennél is unatkozott, mint saját állítása szerint a »Tájfün Nagaszaki felett«-nél?

Nem, Sir Robin of Locksley kalandjai láttán csakugyan nem unatkoztam; sőt. De ne feledkezzünk meg, tisztelt vitatársam, arról a kis cinkos szemhunyorításról, amellyel a film készítői elének tárják vakmerő Robinunk viselt dolgait. Ez a kacsin-tás azt mondja: »Mi is tudjuk ám, hogy az életben mindez egészen másképp fest —, de nem volna-e gyönyörű, ha a megnyomorítottak igazának bajnokai valamennyien olyan sebezhetetlenek volnának, mint ez a Robin Hood?« Ha csak kicsit is érezné a néző, hogy a film verejtékes komolysággal igyekszik elhitetni vászonra vitt eseményeinek realitását — egyszeriben oda lenne a varázslat.

Milyen varázslat? Egyesek szerint a, Walter Scott-i romantikáé. De én azt hiszem, mélyebbre kell nyúl-nunk: a népmesék világáig. Csak a népmesék »legkisebb fiú«-i ismerik ezt a sebezhetetlenséget, a tárgyi

világ minden rontásai alól való mentességnek e varázspáncélját. A »Robin Hood«: mese, s a mese műfaji törvényeinek tesz eleget, még akkor is, ha a romantika a népmesék fizi-kai csodáinak helyére a fantasztikus személyi képességek csodáit rakta. E kacsin-tó meseszerűség következtében hisszük el (mégpedig szívesen!), hogy a szóban forgó fantasztikus képességek kivétel nélkül csak a nép ügyét szolgáló hősökben lehettek fel. Ez a meseszerűség (amely, mondom, lépten-nyomon érezteti: lehetetlen, amit itt látunk) —, épp ez a mese-szerűség hiteti el a maga paradox törvényeivel velünk, hogy Robin egyszál maga állt be ellenségei lakomájára, bejelenteni: felkelést szít az áruló zsarnokság ellen. Ez a meseszerűség teszi, hogy lelkesen tapsolunk a nyíllba nyíllazó »üstfoltozó«-nak, ahelyett, hogy megmoso-lyognók a romantika gyermeteg nalvitását. S e népmese-jelleg ad fel-oldást azokra a követelményekre, amelyeket joggal támasztunk a »komoly« (értsd: a realitásukban meggyőződött) filmekkel szemben.

Vagyis hát ne a kivételekből ítéljük meg a szabályokat. És ha izgalmasságról szólunk, semmiképp se adjuk fel a lélek izgalmának igényét.

TIMÁR GYÖRGY

Elsa Triolet, a neves francia író nő Konsztantyin Szimonovval, a kiváló szovjet íróval és Charles Spaak-kal, az ismert forgatókönyvíróval közösen készítik el az első francia-szovjet kooperációs film, a »Normandia-Nyeman«-című film forgatókönyvét. A film annak a francia repülőegységnek történetét meséli el, amely a szovjet hadsereg kötelékében harcolt a Nagy Honvédő Háború idején a német fasizmus ellen.